

ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી : વિહંગાવલોકન

INDIAN KNOWLEDGE SYSTEM : AN OVERVIEW

Mr. Ashokkumar B. Prajapati

Assistant Professor
Soorajba College of Education,
Kadi - Dist:Mahesana,
Kadi Sarva Vishwavidyalaya-Gandhinagar,Gujarat(India)
ORCID ID : 0009-0003-5670-5798
Email : ashok221086@gmail.com

સારાંશ :

ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી (IKS) સમકાલીન સામાજિક પડકારોને સંબોધવા માટેના સંશોધનને સક્રિયપણે સમર્થન આપવા અને આગળ વધારવાનો પ્રયાસ કરે છે. વેદ અને ઉપનિષદો સહિત વૈદિક સાહિત્યની સમૃદ્ધ પરંપરામાં મૂળ ધરાવતું IKS ડિજિટલ લર્નિંગ પ્લેટફોર્મમાં એકીકરણ માટે તૈયાર છે. IKS અભ્યાસક્રમોમાં વર્ગખંડમાં સૂચનાની ગુણવત્તા વધારવા માટે, શિક્ષક તાલીમ અને ઓરિએન્ટેશન માટે તૈયાર કરેલ મોડ્યુલો વિચારણા હેઠળ છે. ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીઓમાં ચોક્કસ વિષયો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને વિશિષ્ટ શિક્ષક તાલીમ કેન્દ્રો સ્થાપિત કરવામાં આવશે. IKS માં નવીનતાને ગ્રાન્ડ નેશનલ યેલેન્જસ, નેશનલ કોમ્પિટિશન્સ અને હેકાથોન્સ જેવી પહેલ દ્વારા ક્રાંતિકારી વિચારો માટે પ્રોત્સાહનો આપવામાં આવશે. ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ઓફ હિસ્ટોરિકલ રિસર્ચ (ICHR) જેવી સંસ્થાઓ દ્વારા સુવિધા આપવામાં આવતી વૈશ્વિક સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ, ભારત-કેન્દ્રિત સંશોધનનું સંચાલન સક્ષમ બનાવશે. અસંખ્ય ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓ (HEIs) માં ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીની સ્થાપનાને ઉત્પ્રેરક બનાવવા માટે પ્રારંભિક બીજ ધિરાણ પૂરું પાડવામાં આવશે. જનતાને લક્ષ્ય બનાવતા પ્રયાસો વાસ્તવિક IKS ને ફેલાવવા અને પ્રોત્સાહન આપવા માટે વિવિધ પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરશે. નાગરિક વિજ્ઞાન પહેલ જેવા જનભાગીદારી કાર્યક્રમો દ્વારા જાહેર જોડાણને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવશે. યુવાનો કૌશલ્ય-આધારિત કાર્યક્રમો દ્વારા નોકરીની સંભાવનાઓ શોધશે અને IKS વૈશ્વિક સ્તરે ભારતીય વારસાને પ્લેટફોર્મ આપવા માટે તકનીકી ચાવીઓનો ઉપયોગ કરીને પરંપરાગત જ્ઞાનને સક્રિયપણે પ્રોત્સાહન આપશે. મુખ્ય ધ્યેય વિશ્વ પર્યટનનો 10% હિસ્સો કબજે કરવાનો છે, જેનાથી યુવાનો માટે નોંધપાત્ર રોજગારીની તકો ઊભી થશે.

ચાવીરૂપ શબ્દો : ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી (IKS), અભ્યાસક્રમ, IKS ના કેન્દ્રો

1. પ્રસ્તાવના :

ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી (IKS) એ એક પેઢીથી બીજી પેઢીમાં જ્ઞાનનું પ્રસારણ કરવા માટે એક વ્યવસ્થિત અને માળખાગત અભિગમ છે. તે માત્ર એક પરંપરાને બદલે જ્ઞાન ફેરબદલની પ્રક્રિયા તરીકે પોતાને અલગ પાડે છે. વૈદિકમાં મૂળ સાહિત્ય, ઉપનિષદો, વેદ અને ઉપવેદમાં મૂળ IKS રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP-2020) દ્વારા માન્ય પાયાના સિદ્ધાંત તરીકે સેવા આપે છે. ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીઓના મુખ્ય ઘટકો – જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, અને જીવન દર્શન. જ્ઞાન, અવલોકન, તપાસ અને કઠોર વિશ્લેષણના ગતિશીલ આદાનપ્રદાન દ્વારા વિકસિત થયા છે. માન્યતા અને વ્યવહારિક ઉપયોગની આ પરંપરાએ શિક્ષણ, વહીવટ, કાયદો, ન્યાય, ઉત્પાદન અને વાણિજ્ય જેવા વિવિધ ક્ષેત્રો પર ઊંડી અસર છોડી છે. IKS નો પ્રભાવ પરંપરાગત અને ભારત (ભારત)ની અન્ય ભાષાઓ સુધી વિસ્તરે છે, જે

દસ્તાવેજીકૃત, મૌખિક અને કલાત્મક પરંપરાઓ સહિત વિવિધ માધ્યમો દ્વારા પ્રસારિત થાય છે. આ વ્યાપક શાણપણ પ્રણાલી પ્રાચીન ભારતના શાણપણને સમાવે છે, જેમાં તેની સિદ્ધિઓ અને પડકારો બંનેનો સમાવેશ થાય છે. તે ભારતની ભાવિ આકાંક્ષાઓને સમજવા માટે પાઠ્ય પૂરો પાડે છે, શિક્ષણ, આરોગ્ય, પર્યાવરણ અને જીવનના તમામ પાસાઓને સ્પર્શ કરે છે. ટૂંકમાં, ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી શાણપણના ભંડાર તરીકે સેવા આપે છે જે ભારતીય સમાજના બૌદ્ધિક, સાંસ્કૃતિક અને વ્યવહારિક પરિમાણોને આકાર આપવાનું ચાલુ રાખે છે.

2. ભારતીય મહત્વમાં જ્ઞાન પ્રણાલી વર્તમાન પરિસ્થિતિ

ભારતીય સંસ્કૃતિ લાંબા સમયથી જ્ઞાન ધરાવે છે ઉચ્ચ આદર, તેના વિશાળ ભંડાર દ્વારા સ્પષ્ટ બૌદ્ધિક ગ્રંથો-વિશ્વનો સૌથી મોટો સંગ્રહ, હસ્તપ્રતો અને સારી રીતે દસ્તાવેજીકૃત વારસો ગ્રંથો, ચિંતકો અને વિવિધ શાળાઓમાં ફેલાયેલ વિષયો ભગવાન કૃષ્ણ ભગવદગીતા (૪.૩૩, ૩૭, ૩૮) માં જ્ઞાન આપે છે કે જ્ઞાન એ આત્મ-શુદ્ધિ અને મુક્તિનું સર્વોચ્ચ માધ્યમ છે. આ જ્ઞાન પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા ગંગા નદીના અખંડ પ્રવાહની જેમ ટકી રહી છે, જે વેદ અને ઉપનિષદોથી શ્રી અરવિંદ જેવા વ્યક્તિઓની આંતરદૃષ્ટિ સુધી વિસ્તરેલી છે. ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીનો પાઠ્ય ભારતીય સંસ્કૃતિ, ફિલસૂફી, અને આધ્યાત્મિકતા, હજારો વર્ષોથી વિકસિત. આયુર્વેદ, યોગ, વેદાંત અને વૈદિક વિજ્ઞાન, આ પ્રણાલીઓના અભિન્ન ઘટકો, સમકાલીન દુનિયામાં પણ સુસંગત રહે છે.

1. શારીરિક સુખાકારી: આયુર્વેદ, એક પરંપરાગત ભારતીય તબીબી પ્રણાલી, સુખાકારી માટે એક સર્વાંગી અભિગમની હિમાયત કરે છે. એવી દુનિયામાં જ્યાં સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત પડકારો વધતા જાય છે, આયુર્વેદ કુદરતી ઉપચાર પદ્ધતિઓ, વ્યક્તિગત ઉપાયો અને નિવારક સ્વાસ્થ્ય પગલાં પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાને પ્રોત્સાહન આપે છે.

2. તણાવ વ્યવસ્થાપન : પ્રાચીન ભારતમાં ઉદ્ભવેલો યોગ આંતરિક શારીરિક અને આધ્યાત્મિક સુખાકારી માટે એક વ્યાપક અભિગમ પૂરો પાડે છે. આસનો (મુદ્રાઓ), પ્રાણાયામ (શ્વાસ નિયંત્રણ) અને ધ્યાન જેવી પ્રથાઓનો સમાવેશ કરીને, ખાસ કરીને આજના ઝડપી ગતિવાળા અને તણાવપૂર્ણ વિશ્વમાં યોગ તાણ ઘટાડવા, આંતરિક સ્વાસ્થ્ય વધારવા અને એકંદર સુખાકારીને મજબૂત બનાવવામાં અસરકારક સાબિત થયો છે.

3. ટકાઉ જીવન: ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીઓ બધા જીવોના પરસ્પર જોડાણ પર ભાર મૂકે છે, ટકાઉ જીવન પ્રથાઓને પ્રોત્સાહન આપે છે, જે "વસુદૈવ કુટુંબકમ" (દુનિયા એક પરિવાર છે) ની વિભાવનામાં સમાવિષ્ટ છે. પર્યાવરણીય ચિંતાઓ અને કુદરતી સંસાધન સંરક્ષણની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને આ સિદ્ધાંતોનું મહત્વ વધતું જાય છે.

4. આધ્યાત્મિક વિકાસ: વેદાંત જેવી પ્રણાલીઓ વાસ્તવિકતા, માઇન્ડકુલનેસ અને આધ્યાત્મિક સુખાકારીની પ્રકૃતિમાં આંતરદૃષ્ટિ પ્રદાન કરે છે. પ્રાચીન વેદોમાં આધારિત, તેઓ ભાવનાત્મક બુદ્ધિ, માઇન્ડકુલનેસ અને અર્થ અને હેતુની શોધ પર માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે - જે આધુનિક વિશ્વમાં ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે જ્યાં ઘણા લોકો ઊંડાણપૂર્વકની પરિપૂર્ણતા શોધે છે.

5. નવીનતા: ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીઓએ ઐતિહાસિક રીતે ગણિત, ખગોળશાસ્ત્ર અને ધાતુશાસ્ત્રમાં વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિઓમાં યોગદાન આપ્યું છે. પ્રાચીન ભારતીય વિચારમાંથી ઉદ્ભવતા શૂન્ય, દશાંશ પ્રણાલી અને ત્રિકોણમિતિ જેવા ખ્યાલો સમકાલીન વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવવાનું ચાલુ રાખે છે, જે નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપવામાં ભારતીય જ્ઞાનના કાયમી પ્રભાવને પ્રકાશિત કરે છે.

ટૂંકમાં, ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી આજે પણ ખૂબ જ સુસંગત છે, જે તણાવ વ્યવસ્થાપન અને ટકાઉપણું જેવા સમકાલીન પડકારો માટે વ્યવહારુ ઉકેલ પ્રદાન કરે છે. તેના જ્ઞાનનો વિશાળ ભંડાર વ્યક્તિઓ, સમુદાયો અને માનવતાને ઉત્થાન આપવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી (IKS) ના ઉદ્દેશ્યો અને તેના વિભાગના કાર્યો એક દ્રષ્ટિ અને મિશન સાથે દર્શાવેલ છે જે આંતરશાખાકીય સંશોધન, જાળવણી, પ્રસાર અને ભારતીય જ્ઞાનના ઉપયોગ પર ભાર મૂકે છે.

IKS ના ઉદ્દેશ્યો:

1. સંશોધનને સમર્થન (ટેકો) : IKS નો ઉદ્દેશ્ય આરોગ્ય, મનોવિજ્ઞાન, પર્યાવરણ અને ટકાઉ વિકાસ સહિત વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સમકાલીન સામાજિક મુદ્દાઓને સંબોધવા માટે વધુ સંશોધનને ટેકો આપવા અને સુવિધા આપવાનો છે.
2. પ્રાચીન જ્ઞાનનું એકીકરણ: પ્રાથમિક ઉદ્દેશ ભૂતકાળમાંથી તારવવાનો છે અને ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીઓને સમકાલીન અને ઉભરતી સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે એકીકૃત કરવાનો છે, જેમાં જ્ઞાન ટ્રાન્સફરની અવિરત પરંપરા અને "ભારતીય દ્રષ્ટિ"(ભારતીય દ્રષ્ટિકોણ) ના અનન્ય દ્રષ્ટિકોણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

IKS સેલ :

૧. નવીન વિભાગ: IKS એઆઈસીટીઈ, નવી દિલ્હી ખાતે શિક્ષણ મંત્રાલય (MoE) હેઠળ એક નવીન વિભાગ તરીકે કાર્ય કરે છે.
૨. આંતરશાખાકીય ધ્યાન: તે કલા અને સાહિત્ય, કૃષિ, મૂળભૂત વિજ્ઞાન, એન્જિનિયરિંગ અને ટેકનોલોજી, સ્થાપત્ય, વ્યવસ્થાપન, અર્થશાસ્ત્ર, વગેરે સહિત વિવિધ પ્રવાહોમાં આંતરશાખાકીય સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સ્થાપિત થયેલ છે.

IKS વિભાગના કાર્યો:

1. સુવિધા અને સંકલન: ભારત અને વિદેશમાં વિવિધ સંસ્થાઓ, જેમાં યુનિવર્સિટીઓ, સંશોધન પ્રયોગશાળાઓ અને મંત્રાલયો શામેલ છે. IKS-આધારિત આંતરશાખાકીય કાર્યને સરળ બનાવવું અને સંકલન કરવું.
2. સંશોધન જૂથની સ્થાપના: વિવિધ સંસ્થાઓ અને શાખાઓના સંશોધકોને એકસાથે લાવીને, વિષયવાર આંતરશાખાકીય સંશોધન જૂથોની સ્થાપના, માર્ગદર્શન અને દેખરેખ રાખવી.
3. લોકપ્રિયકરણ યોજનાઓ: IKS માટે લોકપ્રિયકરણ યોજનાઓ બનાવો અને પ્રોત્સાહન આપો, પ્રોજેક્ટ નિધિને સરળ બનાવો અને સંશોધન નીતિ અને ભલામણો માટે પદ્ધતિઓ વિકસાવો.
4. દ્રષ્ટિ:
 - ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીઓના તમામ પાસાઓ પર આંતરશાખાકીય સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપો.
 - વધુ સંશોધન અને સામાજિક ઉપયોગિતા માટે ભારતીય જ્ઞાન પરંપરાનું જતન અને પ્રસાર કરો.

ધ્યેય (Mission) :

1. ડેટાબેઝ બનાવવું: વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પ્રાચીન અને સમકાલીન ભારતીય જ્ઞાનમાં યોગદાન આપનારા વ્યક્તિઓ અને સંગઠનોનો એક વ્યાપક ડેટાબેઝ બનાવો.
2. સંશોધન પ્રોત્સાહન: સાકલ્યવાદી આરોગ્ય, મનોવિજ્ઞાન, ન્યુરોસાયન્સ, પ્રકૃતિ, પર્યાવરણ, અને ટકાઉ વિકાસ જેવા ક્ષેત્રોમાં સમકાલીન સામાજિક પડકારોને સંબોધિત કરવા માટે સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપો અને વધુ સક્ષમ બનાવો.
3. વિદ્વાન ઓળખ: IKS માં યોગદાન આપતા વિદ્વાનો અને સંસ્થાઓને ઓળખો, મુખ્ય ક્ષેત્રોને વર્ગીકૃત કરો અને નિયમિત પ્રકાશન માટે તેમના કાર્યના અહેવાલોનું સંકલન કરો.
4. સંશોધન ફેલોશિપ: પરંપરાગત અને આધુનિક બંને વિદ્યાશાખાઓમાં વિદ્વાનો માટે સંશોધન ફેલોશિપ બનાવો, સંસ્કૃત પ્રોફેસરો અને વિજ્ઞાન/ટેકનોલોજી પ્રોફેસરો વચ્ચે સહયોગને પ્રોત્સાહન આપો.
5. નાણાકીય સહાય: IKS સંબંધિત સંશોધન પ્રવૃત્તિઓ, વર્કશોપ, સેમિનાર અને પ્રકાશન માટે નાણાકીય સહાય પૂરી પાડો. આધુનિક પાઠ્યપુસ્તકોમાં IKS ને એકીકરણ કરવા માટે પગલાં સૂચવો.
6. IKS કોષો સ્થાપના: શિક્ષણ મંત્રાલય (MoE) હેઠળ સામાન્ય યુનિવર્સિટીઓ, સંસ્કૃત યુનિવર્સિટીઓ અને અન્ય સંસ્થાઓમાં IKS કોષો સ્થાપિત કરો.

7. સહયોગ અને સંકલન: આંતરશાખાકીય સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવા માટે IKS ક્ષેત્રમાં કાર્યરત સંસ્થાઓ, મંત્રાલયો, સ્વતંત્ર વિદ્વાનો, NGO અને ખાનગી સંસ્થાઓ વચ્ચે સહયોગ અને સંકલન શરૂ કરો.
8. PPP મોડેલ અન્વેષણ: શક્ય હોય ત્યાં જાહેર-ખાનગી ભાગીદારી (PPP) મોડેલનું અન્વેષણ કરો અને અપનાવો, જેમ કે વિકિ-પ્રકારનું પ્લેટફોર્મ અને વ્યાપક IKS પોર્ટલ બનાવવું.
9. નિષ્ણાત જૂથો અને સમિતિઓ: IKS વિભાગના ઉદ્દેશ્યોની યોજના બનાવવા, અમલમાં મૂકવા અને દેખરેખ રાખવા માટે નિષ્ણાત જૂથો અને સમિતિઓની રચના કરો.
10. કાર્યમાં સુગમતા: IKS ના કારણને આગળ વધારવા માટે જરૂરી લાગે તે કોઈપણ પગલું, કાર્ય, પ્રોજેક્ટ અથવા પ્રવૃત્તિ હાથ ધરો.

આ વ્યાપક માળખાનો ઉદ્દેશ્ય પરંપરાગત ભારતીય જ્ઞાનને આધુનિક સંશોધન સાથે એકીકૃત કરવાનો, સહયોગને પ્રોત્સાહન આપવાનો અને ભારતના સમૃદ્ધ બૌદ્ધિક વારસાના જાળવણી અને પ્રસારને સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી (IKS) નું એકીકરણ એક મુખ્ય પહેલ છે જેનો હેતુ વિદ્યાર્થીઓ માટે વૈવિધ્યસભર અને સર્વાંગી શિક્ષણ અનુભવો રજૂ કરવાનો છે. શિક્ષણમાં IKS ના સમાવેશ અંગે અહીં કેટલાક મુખ્ય મુદ્દાઓ છે :

અભ્યાસક્રમનું એકીકરણ:

1. વૈજ્ઞાનિક અભિગમ : IKS ને શાળા અને ઉચ્ચ શિક્ષણ બંને અભ્યાસક્રમોમાં વૈજ્ઞાનિક રીતે દાખલ કરવામાં આવશે.
2. સર્વગ્રાહી શિક્ષણ : IKS અભ્યાસક્રમમાં આદિવાસી જ્ઞાન, સ્વદેશી અને પરંપરાગત શિક્ષણ પદ્ધતિઓનો સમાવેશ થશે, જેમાં મા ફિલોસોફી, સ્થાપત્ય, એન્જિનિયરિંગ, ભાષાશાસ્ત્ર, સાહિત્ય, રમતગમત, રમતો, શાસન વગેરે જેવા વિષયોની વિશાળ શ્રેણી આવરી લેવામાં આવશે.
3. અભ્યાસક્રમો : સંબંધિત વિષયોને સમર્પિત અભ્યાસક્રમો રજૂ કરવામાં આવશે.
4. વૈકલ્પિક અભ્યાસક્રમ : માધ્યમિક શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ માટે ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીઓ પર એક વૈકલ્પિક અભ્યાસક્રમ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવશે, જે તેમને આ સમૃદ્ધ પરંપરાઓનું અન્વેષણ કરવાનો વિકલ્પ પૂરો પાડશે.

અનુભવલક્ષી શિક્ષણ:

1. પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ:

આ નીતિ શીખનારાઓને ભારતની સમૃદ્ધ વિવિધતાનું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ આપવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે. દેશના વિવિધ પ્રદેશોમાં વિદ્યાર્થીઓના પ્રવાસ જેવી પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવશે.

2. એક ભારત શ્રેષ્ઠ ભારત:

'એક ભારત શ્રેષ્ઠ ભારત' પહેલ હેઠળ, ૧૦૦ પ્રવાસન સ્થળો ઓળખવામાં આવશે, જ્યાં શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ વિદ્યાર્થીઓને આ વિસ્તારોના ઇતિહાસ, સાહિત્ય અને જ્ઞાન વિશે અભ્યાસ કરવા મોકલશે.

IKS કેન્દ્રોની સ્થાપના:

1. સંશોધન અને શિક્ષણ કેન્દ્રો: IKS ના નવીન સંશોધન, શિક્ષણ અને પ્રસારને ઉત્પ્રેરિત કરવા માટે બત્રીસ IKS કેન્દ્રોની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.
2. આંતરશાખાકીય સંશોધન સુવિધાઓ: ચાલુ પ્રોજેક્ટ્સમાં પ્રાચીન ધાતુશાસ્ત્ર, પ્રાચીન નગર આયોજન, જળ સંસાધન વ્યવસ્થાપન, અને રસાયણશાસ્ત્ર પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતી ૭૫ ઉચ્ચ કક્ષાની આંતરશાખાકીય સંશોધન સુવિધાઓનો સમાવેશ થાય છે.
3. ઇન્ટર્નશિપ અને ફેકલ્ટી ડેવલપમેન્ટ: IKS પર લગભગ ૫,૨૦૦ ઇન્ટર્નશિપ ઓફર કરવામાં આવી છે, અને ૫૦ ફેકલ્ટી ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામ્સ, વર્કશોપ અને રાષ્ટ્રીય/આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદો યોજવામાં આવી છે.

4. અભ્યાસક્રમ અપનાવવો: ૮,૦૦૦ થી વધુ ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓ (HEI) એ તેમના અભ્યાસક્રમમાં IKS અપનાવવાનું શરૂ કર્યું છે અને ૧.૫ લાખ પુસ્તકોને ડિજિટાઇઝ કરવાના પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે.

વિઝન ૨૦૪૭:

1. રોડમેપ ડેવલપમેન્ટ: વિઝન ૨૦૪૭- એક સમૃદ્ધ ભારતીય જ્ઞાન પરંપરા (ભારતીય જ્ઞાન પરંપરા) શરૂ કરવા માટે એક રોડમેપની રૂપરેખા આપે છે. IKS ડિવિઝનએ બૌદ્ધિક અને નિષ્ણાતોને પ્રગતિ માટે સામૂહિક રીતે આદેશ કર્યા છે જેમાં
2. સંશોધનને પ્રોત્સાહન: ભારતીય પરંપરાના વિશાળ જ્ઞાનમાંથી મેળવીને, ઉદ્દેશ્ય સમકાલીન અનુભવોનો સંદર્ભ આપવા માટે વધારાના સંશોધનને પ્રોત્સાહન અને સમર્થન આપવાનો છે.

શૈક્ષણિક અસર:

1. પ્રેરણા અને વારસો જાળવણી:

મુખ્ય પ્રવાહના શિક્ષણમાં IKS અભ્યાસક્રમોનો સમાવેશ વિદ્યાર્થીઓને પ્રેરણા આપશે તેવી અપેક્ષા છે, સાથે સાથે પરંપરાગત શિક્ષણ પ્રણાલીઓના સમૃદ્ધ વારસાને પણ જાળવી રાખશે.

2. સાંસ્કૃતિક સમજ:

પરંપરાગત અને સમકાલીન બંને ખ્યાલોનો સંપર્ક વિદ્યાર્થીઓને તેમની સંસ્કૃતિની વધુ સારી સમજ મેળવવામાં સક્ષમ બનાવે છે.

3. બૌદ્ધિક વિકાસ: વિદ્યાર્થીઓ IKS માળખામાં વિવિધ વિષયોના સંપર્ક દ્વારા તેમના બૌદ્ધિક વિકાસમાં વિસ્તરણનો અનુભવ કરી શકે છે.

4. આત્મવિશ્વાસ વધારવો: IKS ખ્યાલોનો સમાવેશ કરવાનો હેતુ વિદ્યાર્થીઓના આત્મવિશ્વાસને વધારવાનો છે એક સર્વાંગી અને સાંસ્કૃતિક રીતે મૂળિયાંવાળું શિક્ષણ પૂરું પાડીને.

શિક્ષણમાં IKS ને એકીકૃત કરવાનો આ વ્યાપક અભિગમ વિદ્યાર્થીઓને એક સુગ્રથિત અને સાંસ્કૃતિક રીતે સમૃદ્ધ શિક્ષણ અનુભવ પ્રદાન કરવાના પ્રયાસને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

3. માર્ગદર્શિકા-મંત્રાલય અને નિયમનકારી સંસ્થાઓ.

મંત્રાલય અને નિયમનકારી સંસ્થાઓએ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP) 2020 માં દર્શાવેલ ધ્યેયોને અમલમાં મૂકવા માટે વ્યાપક માર્ગદર્શિકા જારી કરી છે. આ માર્ગદર્શિકા અભ્યાસક્રમ એકીકરણ, ફેકલ્ટી તાલીમ, કલાકારો અને કારીગરો સાથે સહયોગ, ભારતીય વારસો અને સંસ્કૃતિ પર આધારિત અભ્યાસક્રમોનો પરિચય, ફરજિયાત ક્રેડિટ ઘટકો, પ્રાદેશિક અભ્યાસક્રમો ડિઝાઇન કરવા, સહયોગનો અવકાશ, ઓનલાઇન/ODL અભ્યાસક્રમો, ભરતી, નિયમિત ફેકલ્ટી તાલીમ, વ્યવહારુ શિક્ષણ તકો, સંશોધન અને નવીનતા માટે સમર્થન અને જન ભાગીદારી (જાહેર ભાગીદારી) ને પ્રોત્સાહન જેવા વિવિધ પાસાઓને આવરી લે છે. અહીં વિગતવાર વિભાજન છે:

1. ઉચ્ચ શિક્ષણ અભ્યાસક્રમમાં ભારતીય જ્ઞાનનો સમાવેશ :

- શિક્ષણના તમામ સ્તરે ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી (IKS) ના અભ્યાસક્રમમાં એકીકરણને પ્રોત્સાહન આપે છે.
- UG અથવા PG કાર્યક્રમોમાં દરેક વિદ્યાર્થીએ IKS માં ક્રેડિટ અભ્યાસક્રમો લેવા જોઈએ, જેમાં કુલ ફરજિયાત ક્રેડિટના ઓછામાં ઓછા 5%નો સમાવેશ થાય છે.
- IKS ક્રેડિટના ઓછામાં ઓછા 50% મુખ્ય શિસ્ત સાથે સંબંધિત હોવા જોઈએ, અને શિક્ષણનું માધ્યમ કોઈપણ ભારતીય ભાષા હોઈ શકે છે.

2. ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી પર ફેકલ્ટીનું તાલીમ/ઓરિએન્ટેશન :

- ફેકલ્ટી સભ્યોમાં IKS પ્રત્યે સકારાત્મક વલણ પેદા કરવાનો હેતુ.

- ઇન્કુશન પ્રોગ્રામ્સ અને રિફ્રેશર અભ્યાસક્રમો દ્વારા IKS ની શોધખોળમાં રસને પ્રોત્સાહન આપે છે.
- 3. ઉચ્ચ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં રહેઠાણ ધરાવતા કલાકારો/કારીગરોનું પેનલમેન્ટ :
 - કલાકારો અને ઉચ્ચ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ (HEI) વચ્ચે સહયોગને સરળ બનાવે છે.
 - કલાત્મક અનુભવને પરંપરાગત શિક્ષણ સાથે સાંકળવા માટે નિયમિત ધોરણે શિક્ષણ, સંશોધન અને અન્ય શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓમાં કુશળ કલા ગુરુઓને સામેલ કરે છે.
- 4. ભારતીય વારસો અને સંસ્કૃતિ પર આધારિત અભ્યાસક્રમોનો પરિચય:
 - ભારતના સાંસ્કૃતિક અને બૌદ્ધિક વારસાથી લોકોને પરિચિત કરાવવાનો હેતુ.
 - ટૂંકા ગાળાના બહુ-સ્તરીય કેડિટ-આધારિત મોડ્યુલર કાર્યક્રમો પ્રદાન કરે છે જે શિક્ષણના વિવિધ પરિમાણોને આવરી લે છે, જેમાં સાર્વત્રિક માનવ મૂલ્યો, વૈદિક ગણિત, યોગ, આયુર્વેદ, સંસ્કૃત, ભારતીય ભાષાઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
 - IKS માં 18 થી 20 કેડિટ પૂર્ણ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને ગૌણ ડિગ્રી આપવાની મંજૂરી આપે છે.
- 5. ફરજિયાત કેડિટ ઘટક:
 - UGC IKS અભ્યાસક્રમો સંબંધિત અભ્યાસક્રમમાં કુલ કેડિટના 5%નો સમાવેશ ફરજિયાત બનાવે છે.
 - AICTE એન્જિનિયરિંગ કોલેજોમાં પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ માટે IKS અભ્યાસક્રમો રજૂ કરે છે.
- 6. પ્રાદેશિક અભ્યાસક્રમો ડિઝાઇન કરવા:
 - રાજ્યો/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને શીખનારાઓ માટે સમર્પિત અભ્યાસક્રમો તૈયાર કરવા માટે તેમની મૂળ સંસ્કૃતિઓ, કલા, હસ્તકલા, પરંપરાઓ વગેરેનું દસ્તાવેજીકરણ કરવા પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે.
- 7. સહયોગનો અવકાશ:
 - આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગને ધ્યાનમાં લેવા યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા રચાયેલ બહુ-શાખાકીય અભ્યાસક્રમોને પ્રોત્સાહિત કરે છે.
- 8. ઓનલાઇન/ODL અભ્યાસક્રમો:
 - હાલના IKS અભ્યાસક્રમોને ભૌગોલિક ક્ષેત્રોમાં શીખનારાઓ માટે SWAYAM અને NPTEL જેવા ડિજિટલ લર્નિંગ પ્લેટફોર્મ સાથે સમન્વયિત કરી શકાય છે.
- 9. ભરતી:
 - પ્રવેશ પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમમાં UGC-NET હેઠળ પરીક્ષણ માટે IKS વિષય તરીકે શામેલ હોઈ શકે છે.
 - IKS અભ્યાસક્રમો પર વર્ગખંડ વિતરણની ગુણવત્તા સુધારવા માટે નિયમિત ફેકલ્ટી તાલીમ મોડ્યુલો.
- 10. વ્યવહારુ શિક્ષણની તકો:
 - વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ કૌશલ્યો શીખવા માટે IKS ઇન્ટર્નશિપ અને વ્યવહારુ વર્કશોપ પૂરા પાડવામાં આવે છે.
 - નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે હેકાથોન અને વિશિષ્ટ IKS-થીમ આધારિત ઇવેન્ટ્સ.
- 11. શૈક્ષણિક સામગ્રીનું ભાષાંતર:
 - વિવિધ શીખનારાઓને જોડવા માટે IKS કેન્દ્રો દ્વારા શિક્ષણ-શિક્ષણ સામગ્રીનું સ્થાનિક ભાષાઓમાં ભાષાંતર.
- 12. સંશોધન અને નવીનતા માટે સમર્થન:
 - IKS-સંબંધિત સંશોધન માટે NRF દ્વારા પ્રસ્તાવિત સમર્પિત અનુદાન દ્વારા પ્રાથમિકતા સંશોધન ભંડોળ.
 - આંતરશાખાકીય IKS સંશોધનમાં ટોચની પ્રતિભાને આકર્ષવા માટે PMRF જેવી પ્રતિષ્ઠિત યોજનાઓમાં IKSનો સમાવેશ.
- 13. આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ:

• ભારત કેન્દ્રિત સંશોધન માટે ભારતીય હિસ્ટોરિકલ રિસર્ચ કાઉન્સિલ (ICHR) જેવી સંસ્થાઓ દ્વારા વૈશ્વિક સહયોગોને વધારવા માટે સંસ્થાઓને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે.

૧૪. ભંડોળ સંસ્થાકીય સહાય પદ્ધતિઓ:

• સંશોધન, શિક્ષણ અને આઉટરીચ પ્રવૃત્તિઓને ઉત્પ્રેરિત કરવા માટે IKS કેન્દ્રોની સ્થાપના કરે છે.

• વિવિધ ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં IKS કેન્દ્રોની સ્થાપના માટે પ્રારંભિક બીજ ભંડોળ પૂરું પાડવામાં આવ્યું.

૧૫. જનભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપો:

• સ્પર્ધાઓ, પરિષદો, પ્રદર્શનો, રેડિયો અને ટેલિવિઝન કાર્યક્રમો, સોશિયલ મીડિયા વગેરે દ્વારા લોકો સુધી પહોંચવા માટે, જેથી અધિકૃત IKS જ્ઞાનનો પ્રસાર અને લોકપ્રિયતા થાય.

• નાગરિક વિજ્ઞાન પહેલ જેવા જનભાગીદારી કાર્યક્રમો દ્વારા લોકોની સંડોવણી.

૧૬. રોજગારની તકો ઊભી કરો:

• આયુર્વેદ-આધારિત આહારશાસ્ત્રીઓ, ગંધશાસ્ત્ર-આધારિત પરફ્યુમરી વગેરે ક્ષેત્રોમાં કૌશલ્ય-આધારિત IKS કાર્યક્રમો દ્વારા યુવાનો માટે રોજગારની તકોનું સર્જન કરો.

૧૭. હેરિટેજ ટેકનોલોજીને પ્રોત્સાહન આપો:

• વિશ્વ પ્રવાસન બજારનો ૧૦% હિસ્સો કબજે કરવા અને યુવાનો માટે રોજગારની તકો પૂરી પાડવા માટે, ભારતીય વારસાને વિશ્વ સમક્ષ પ્રદર્શિત કરવા માટે હેરિટેજ ટેકનોલોજીનો પ્રચાર કરો.

4. નિષ્કર્ષ

ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી (IKS) પ્રાચીન ભારતની ડાહપણનો સમાવેશ કરે છે, તેની સિદ્ધિઓ અને પડકારો બંનેનું વિગતવાર વર્ણન કરે છે, જ્યારે શિક્ષણ, આરોગ્ય, પર્યાવરણ અને જીવનના વિવિધ પાસાઓ જેવા ક્ષેત્રોમાં ભારતની ભાવિ આકાંક્ષાઓને પણ પ્રતિબિંબિત કરે છે. સમગ્ર સ્વાસ્થ્ય, મનોવિજ્ઞાન, ન્યુરોસાયન્સ, પ્રકૃતિ અને ટકાઉ વિકાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને, IKS સમકાલીન સામાજિક મુદ્દાઓને સંબોધવા માટે વ્યાપક સંશોધનને સરળ બનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. એક નવીન સંસ્થા તરીકે ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી આંતરરાષ્ટ્રીય સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવા વધુ સંશોધન અને સામાજિક માધ્યમો માટે જ્ઞાનનું સંરક્ષણ અને પ્રસાર કરવા માટે સેવા આપે છે.

IKS ભારતના સમૃદ્ધ વારસા અને પરંપરાગત જ્ઞાનને શેર કરવા માટે સક્રિયપણે પ્રતિબદ્ધ છે, જેમાં આદિવાસી, સ્વદેશી અને પરંપરાગત શિક્ષણ પદ્ધતિઓનો સમાવેશ થાય છે. વિવિધ ક્ષેત્રોનો સમાવેશ થાય છે. IKS માત્ર પર્યટનને પ્રોત્સાહન આપતું નથી પરંતુ ભારતની વિવિધતા, સંસ્કૃતિ અને પરંપરાઓ પ્રત્યે જાગૃતિ અને પ્રશંસાને પણ પ્રોત્સાહન આપે છે. તેમાં પુરાતત્વીય સ્થળો, વારસો, સાહિત્ય, શિલ્પ, સંગીત વગેરે જેવા ક્ષેત્રોમાં જ્ઞાનનો પ્રચાર શામેલ છે. એકીકરણ તરફના પગલામાં યુનિવર્સિટીઓને બધા અભ્યાસક્રમોમાં વિદ્યાર્થી કેડિટ્સ અથવા IKS વૈકલ્પિક અભ્યાસક્રમો શરૂ કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે, જેથી તમામ વિષયોના વિદ્યાર્થીઓ પરંપરાગત જ્ઞાનનો સંપર્ક કરી શકે. IKS ના મહત્વને ઓળખીને યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશન (UGC) એ અભ્યાસક્રમમાં IKS અભ્યાસક્રમો સંબંધિત કુલ કેડિટ્સના 5%નો સમાવેશ ફરજિયાત કર્યો છે. આ પહેલને વધુ ટેકો આપવા માટે, IKS કેન્દ્રોની સ્થાપનાનો પ્રસ્તાવ છે, જે દેશના વિવિધ પ્રદેશોમાં સંશોધન, શિક્ષણ અને પ્રવૃત્તિઓ માટે ઉત્પ્રેરક તરીકે કાર્ય કરે છે.

સંદર્ભસૂચિ :

1. Mishra, A. (2021). "Integrating Indian Knowledge Systems in Modern Education: Challenges and Prospects." Journal of Indian Philosophy and Education, 45(2), 112-130.
2. Patel, S. (2019). "Relevance of Vedic Education in Contemporary Pedagogy." International Journal of Indic Studies, 12(1), 45-60.

3. Sharma, K. (2022). "Philosophical Foundations of Indian Knowledge Systems." In P. Verma (Ed.), *Reimagining Education through Indian Knowledge Systems* (pp. 50-75). Routledge.
4. Gupta, R. (2020). "The Role of Ayurveda in Holistic Education." *Journal of Traditional Medicine*, 15(3), 200-215.
5. Deshmukh, V. (2021). "Indian Astronomy and Its Educational Implications." *Asian Journal of Astronomy Education*, 9(2), 85-98.
6. Menon, A. (2023). "Incorporating Indian Arts in Modern Curriculum." *Journal of Cultural Education*, 18(1), 30-45.
7. Reddy, S. (2019). "The Impact of Indian Ethics on Contemporary Moral Education." *Ethics in Education Journal*, 22(4), 150-165.
8. Chopra, N. (2022). "Sanskrit Texts as Tools for Cognitive Development." *Linguistic Studies in Education*, 14(3), 70-85.
9. Bose, P. (2020). "Traditional Indian Environmental Knowledge and Sustainability Education." *Journal of Environmental Studies*, 27(2), 120-135.
10. Iyengar, R. (2021). "Music Therapy in Indian Tradition and Its Educational Benefits." *Journal of Music Education Research*, 33(1), 55-70.
11. Sharma, K. (2022). "Philosophical Foundations of Indian Knowledge Systems." In P. Verma (Ed.), *Reimagining Education through Indian Knowledge Systems* (pp. 50-75). Routledge.
12. Natarajan, M. (2019). "Ancient Indian Architecture and Its Pedagogical Value." In L. Desai (Ed.), *Heritage and Education* (pp. 100-120). Springer.
13. Bhatt, R. (2020). "The Science of Yoga in Educational Contexts." In S. Iyer (Ed.), *Yoga and Education* (pp. 65-85). Wiley.